

ensia No 38, Språkvetenskap 5. Vasa universitet, Vasa.
SETÄLÄ, RITVA 1995: Sosiologian ongelmal-

liset termisanat. Tieteellinen kieli-
muoto arkielämän ja teorian välissä.
– Kielikello 3/1995 s. 7–12.

PERUSLAUSEOPPI UUDISTUU

Maria Vilkuna *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 90. Edita, Helsinki 1996. 348 s. ISBN 951-37-2021-7.

Maria Vilkunan teos »Suomen lauseopin perusteet» on tarkoitettu yliopistojen suomen kielen lauseopin peruskurssien oppikirjaksi. Kirja pyrkii esittelemään syntaksin peruskäsitteistön ja totuttamaan opiskelijat kielentutkimuksessa tarvittavaan analyysiin. Samalla opiskelijat perehtyvät syntaksin ajattelu- ja puhetapoihin sekä yleensä syntaktiseen argumentaatioon. Vilkuna sanoo, että tieteelliseen analyysikykyyn kuuluu »johdonmukaisen peruskäsitteistön» alituinen kyseenalaistaminen, aukkojen löytäminen ja tiedon uudelleen jäsentäminen. Seuraavassa Vilkunan oppikirjan esittelyssä testaan analyysikykyäni: kyseenalaistan peruskäsitteitä (en kuitenkaan johdonmukaisuutta), etsin aukkoja ja hahmotan toisella tavalla.

Teoksen pohjana ovat monisteet, jotka Maria Vilkuna on laatinut 1980-luvulla opettaessaan Helsingin yliopistossa suomen lauseopin peruskurssia. Taustamonisteista lienee perintönä kirjan rennohko tyyli, joka ainakin minusta tuntuu varsin miellyttävältä. Kutsuupa tekijä joskus tekstissä kirjaansa yhä monisteeksi.

Kirja on ottanut vaikutteita useista kielitieteen suunnista, erityisesti 1980- ja 1990-luvun ei-transformationalisesta generatiivisesta kieliopista ja funktionaalisista tarkastelutavoista. Merkittävin taustavaikuttaja on perinteinen suomen lauseoppi, joka on määrännyt, millaiset asiat ovat vaatineet huomiota. Vilkuna sanoo jättäneensä pois normatiivisen painolastin. Tällä hän tarkoittaa

vain suositeltavan kielenkäytön normeja. Pedagogisia ja syntaktisen ajattelun normeja hän kyllä jakaa auliisti. Lukijasta jopa paikoin tuntuu, ettei syntaksin tarkastelu enää siedä kuin yhden oikean lähestymistavan. Palaan näihin kysymyksiin.

Kirjaan on otettu mukaan (yleensä kait kahden opintoviikon) peruskurssin tarpeisiin nähden ylen määrin materiaalia. Kursin oppimäärän ylittävä aines on tarkoitettu evääksi niille suomen kielen opiskelijoille, jotka jättävät syntaksin opintonsa vain peruskurssin varaan ja jotka siis tulevaisuudessa tarvitsevat lisätietoa. Kun näin on, ylimääräisen aineksen olisi ehkä voinut rajata selvästi (vaikkapa typografisesti) eroon varsinaisesta peruskurssista. Tekijä on tosin kolmella tähdellä merkinnyt sellaiset jaksot, joiden hän arvelee voivan jäädä peruskurssilla käsittelemättä. Syrjään saatvaisivat merkintöjen mukaan jäädä lauseadverbiaalit, kvanttori-ilmaukset, appositiorakenteet (joilla Vilkuna tarkoittaa appositioattributteja ja parenteettisia lisäkkeitä), omistusliitteiden syntaksin erityiskatsaus, infinitiivirakenteet substantiivin yhteydessä (ent. infinitiiviattribuutit), eräät kaksikasvoiset verbit (esimerkiksi infiniittitädennyksen saavat *mahtaa, sattuu, näkyy*) sekä partisiippilausekkeiden (partisiippiattribuuttilausekkeiden) sisäinen rakenne.

Peruskurssiin kuulumatonta ainesta olisi paljon lisääkin. Kurssin pitäjälle jää reippaasti valikoivan karsinnan varaa. En itse muuten jättäisi käsittelemättä kvanttori-il-

mauksia, appositio- ja infinitiiviattribuuteja ja omistusliitteiden syntaksia. Kaikkiin runsas materiaali ei tietenkään ole lauseopin perusteiden oppikirjalle kielteinen vaan perin myönteinen piirre.

Aluksi Vilkuna luokittaa lauseet perinteisesti muodon ja tehtävän mukaan (väite-, kysymys-, käsky-, huudahduslauseet) ja toteaa, että jako puutteineenkin kuvaa prototyypisiä muodon ja tehtävän vastaavuuksia. Yllättävää on, että lauseprototyyppien kokonaishahmotus jää kirjassa tähän, vaikka käytettävissä olisi tuore komiteanmietintö »Kieli ja sen kieliopit» (1994). Mietinnön pedagoginen ydinkielioppi keskittyy lauseen rakenteeseen aivan niin kuin Vilkunankin esitys. Mietintö tähdentää, että prototyyppiajattelu on avain kielen rakenteen selkeään opettamiseen. Lauseilla on prototyyppiset muodon ja tehtävän vastaavuudet, totta. Lisäksi toteamuslauseet (joita syntaksi pääasiallisesti tarkastelee) voidaan jaottaa rakenteensa perusteella prototyyppisiin peruslauseisiin, kuten mietintö esittää. Peruslauseita Vilkuna ei johdannossa esittele, vaikka kyllä myöhemmin niitä käyttele. Varsinkin kieliopillisten funktioiden käsittely tuntuisi kaipaavan pohjakseen tietoja suomen peruslausejärjestelmästä, koska lauseenjäsenten (kieliopillisten roolien eli funktioiden edustumien) käyttäytyminen on ennustettavissa peruslausetyypistä.

Kielioppityöryhmän pedagogisen kieliopin hahmotelma avaa niin lupaavia näkymiä lauseopin opetuksen tehostamiseen, että yliopistokurssien vetäjien toivoisi kiireesti ryhtyvän kokeilemaan, miten esimerkiksi peruskurssi rakentuisi johdonmukaisesti prototyyppien perusteella.

Lauseopin keskeiset käsitteet ovat (lauseen lisäksi) sanaluokka ja lauseke sekä valenssi, täydennys ja määritteet. Sanaluokajärjestelmää ja morfologian termejä yleensä Vilkuna on modifioinut. *Substantiivit* ja *adjektiivit* ovat *nomineita* entiseen

tapaan. Nominin muodostavat *verbien* kanssa taipuvat sanaluokat. *Pronomineja* voidaan pitää nominien alalajina, vaikka ne eivät selvää sanaluokkaa muodostakaan. Vanha lauseoppi laskee pronominit nomineiksi taivutuksen perusteella. Syntaktinen käyttö sitten ratkaisee, onko pronomini esiintymä substantiivi vai adjektiivi. Myös adjektiiviesiintymän sanaluokka voidaan ratkaista vasta lauseyhteydestä. Vilkuna pyrkii selvittämään, miten vanhat sanaluokkien tulkintaongelmat voidaan syntaksissa ratkaista.

Pronominipohdintojen yhteyteen ovat joutuneet myös suomen *lukusanat*, joiden aseman kieliopit ovat kuvanneet vaihtelevasti jo reilut parituhatta vuotta. Esimerkiksi Petraeus ja klassinen latinan kielioppi kuvasivat lukusanat nominin aksidenssin *species* (johdos) alaryhmäksi (*numeralia: cardinalia, ordinalia* jne.). Setälästä lähtien lukusanat ja pronominit on suomen kieliopissa kuvattu nominien taivutuksen ohessa omiksi ryhmikseen, joiden edustumat voivat lauseessa esiintyä sekä substantiiveina että adjektiiveina.

Indefiniittipronominit ovat vanhassa muoto-opissa rajoiltaan varsin epämääräinen kokonaisuus. Suurinta osaa indefiniittipronomineista on nykysyntaksissa ruvettu nimittämään logiikan termillä *kvanttori*. Kvanttorien luokitus on vielä keskeneräinen, niin kuin Vilkunakin myöntää. Joka tapauksessa kvanttoreihin (määrää ja paljoutta merkitseviin sanoihin) voidaan laskea myös lukusanat. Näin pronominiin ryhmä jää yhä varsin heterogeeniseksi. Lisäpohdiskelu ei tekisi pahaa.

Taipumattomien sanojen luokitus herättää eniten lisäpohdintaa. Vilkun mukaan taipumattomien sanojen alaryhmät ovat *adverbit*, *partikkelit*, *konjunktiot*, *interjektiot*, *adpositiot* (= post- ja prepositiot eli *ppositiot*). *Adverbeiksi* lasketaan taipumattomat tai vajaaparadigmaiset sanat, jotka voi-

vat saada määritteitä eli muodostaa lausekkeita. Ääripäinä ovat siis *nukuksissa* ja *hereillä* -tyyppiset (*aivan hereillä*) sekä *nyt*-tyyppiset (*juuri nyt*) adverbiesiintymät. *Partikkelit* taas eivät voi saada määritteitä. Adverbien ja partikkelien rajatapaukset ovat hankalia tunnistaa varsinkin peruskurssilaiselle, koska tunnistus onnistuu vain lauseyhteydestä. Vrt. *En minä juuri nyt* (adverbi) *semmosta tee*. *Kuka nyt* (partikkeli) *semmosta usko*. Tulkintaan vaikuttaa myös lausepaino. Adverbina *nyt* on painollinen, partikkelina painoton; sen sijaan *nyt*-partikkelia seuraava *semmosta* on painollinen. Partikkeleista *nyt*-tyyppisillä ei ole omaa termiään; ne ovat yleensä partikkeleita. Erityisryhmä ovat *liitepartikkelit*. Mitenkähän tällaista hienosäätöä opetettaisiin peruskoulussa tai lukiossa? Oletan nimittäin, että yliopiston peruskurssilla valmistetaan myös tulevia äidinkielen opettajia.

Konjunktiot Vilkuna nimeää partikkelin tyyppisiksi sanoiksi tai partikkeleiksi. Konjunktioiden lisäksi lauseita liitetään myös *konnektiiveilla*, joita Vilkuna kutsuu partikkeleiksi, vaikka konnektiivi toisinaan vaikuttaa lausekkeelta (*lisäksi, kaiken lisäksi*). Partikkeleiden uusi luokitus jää kaiken kaikkiaan hapuilevaksi. *Adpositiot* muodostavat normaalisti genetiivi- tai partitiivitäydennyksen kanssa lausekkeen. Vilkuna tulkitsee siis adposition lausekkeen edusosanaksi (termistä kohta lisää).

Suomen kielessä on kahdeksan varsinaista sanaluokkaa (kun pronominit ja lukusanat suljetaan indifferentteinä jaotuksen ulkopuolelle). Järjestelmä jakautuu kahtia: taipuvat ja taipumattomat sanaluokat, molemmat ilman erityistermiä. Termistö on symmetrinen, koska *partikkeli*-termiä ei enää käytetä taipumattomien sanaluokkien yläkäsitteenä. Kielioppityöryhmä ehdottaa juuri tällaista menettelyä. Vapautuneelle *partikkeli*-sanalle Vilkuna on anta-

nut uuden merkityksen edellä kuvattuna erityisterminä. Vaikka tarkoitus on järkevä, sen toteutuminen tuntuu kuitenkin epävarmalta. Koska sana *partikkeli* on suomessa yleiskielistynyt taipumattomien sanaluokkien yläkäsitteeksi (vrt. Suomen kielen perusnanakirjaan), vanha käytäntö tulee vuosikymmenet häiritsemään uutta partikkelia. Vanhojen vakiintuneiden (ja siis hyödyllisten) termien valjastaminen uuteen tehtävään ei tunnu erityisen kekseliäältä ratkaisulta, vaikka englannin termin *particle* käyttö tukeekin suomen partikkelin uutta merkitystä.

Nominien sijat Vilkunan oppikirja esittää osin perinteisesti, osin muunneltuna. Jopa akkusatiivi kuuluu Setälän vuonna 1900 esittämällä tavalla syntaksin järjestelmään. Varsinainen *t*-päätteinen akkusatiivi on vain persoonapronomineilla, mutta myös objektina olevaa genetiiviä ja nominatiivia Vilkuna kutsuu yhteistermillä *akkusatiivi* toisin kuin kielioppityöryhmä ehdottaa, koska partitiiviobjektin sijaltaan vaihtelevalle vastinparille tarvitaan yhteinen nimitys.

Omaperäiseksi Vilkunan sijaopin tekee *obliikvi*-termin erikoinen käyttö. Latinan kieliopissa sijat jaetaan taipumattomiin (*casus recti*) ja taipuviin (*casus obliqui*). Obliikvisijoja ovat muut kuin nominatiivi ja vokatiivi. Vilkuna on supistanut latinan termin merkitystä, nimennyt obliikvisijoiksi suomen paikallissijat ja samalla ryhtynyt kutsumaan myös paikallissijaisia täydennyksiä (valenssiadverbiaaleja) nimellä obliikvi. Esimerkiksi lauseessa *Elsa on ihasnutun Tallinnaan* on jäsen *Tallinnaan* obliikvi. Sen sijaan lauseessa *Hän ei ole ollut siellä kuukauteen* jäsen *kuukauteen* ei ole obliikvi vaan pelkkä määrite (adverbiaali). Vilkunan obliikvin (valenssiadverbiaalin) *Tallinnaan* ja (entisen vapaan) adverbiaalin *kuukauteen* samaa sijamuotoa ei voida havainnollistaa yhteisellä termillä, koska Vilkunan järjestelmä ei hyväksy termiä adverbiaali verbin täydennysten ja määritteiden

yleistermiksi. Mitä etua yksilöllisellä *oblii-kvi*-termillä on saavutettu?

Verbien morfosyntaksin Vilkuna hahmottaa totuttuun tapaan. Hän ei esimerkiksi ole yrittänyt kehittää kielioppityöryhmän ehdottamaa yhden infinitiivin systeemiä. Finiittiverbien järjestelmä pysyttelee pitkälti Hakulisen ja Karlssonin Nykysuomen lauseopin linjoilla. Useampisanaiset verbin muodot jakautuvat kahtia: *liittomuodot* (liittotempukset), *liittomuotomaiset rakenteet* (kiteytyneet verbiliitot). Liittomuotomaisista rakenteista Vilkuna sanoo, että nämä kiteytyneet kombinaatiot voidaan jäsentää liittomuodoiksi sanan laajemmassa merkityksessä. Esimerkkeinä ovat rakenteet *on tekevä* (futuuri), *on tekemässä* (progressiivi), *on tekemäisillään*, *oli tehdä*, *on tekemättä*, *on tekevinään*, *on tehdäkseen*, *minun on tekeminen*, (*minun*) *on tehtävä* (nesessiivinen liittomuoto), *tulen tehneeksi*, *tulee tehtyä*, *tulee tehdyksi*, *saan tehtyä/tehdyksi*, *tulen tekemään*. Lukija jää kaipaamaan selvempää liittomuotojen ja kiteytyneiden verbiliittojen erottelua. Mitä tarkoittaa »liittomuoto sanan laajemmassa merkityksessä»? Hakulinen ja Karlsson sanovat, että liittomuodot ilmaisevat tempusta, modusta ja kieltoa, kun taas kiteytyneet verbiliitot ilmaisevat lisäksi modaalisuutta, aspektia ja emfaasia.

Vilkuna ei ole täysin seurannut Hakulisen ja Karlssonin verbiryhmäideaa. Verbi-ryhmiin kuuluvat liittomuotojen ja kiteytyneiden verbiliittojen lisäksi *verbiketjut*, joihin Vilkuna sivumennen viittaa vasta infiniittirakenteiden katsauksessa sanoessaan, että verbiketju koostuu verbeistä, joista jälkimmäinen aina toimii edellisen täydennyksenä. Verbiketjun jäsenillä (toisin kuin liittomuodon jäsenillä) on kullakin oma leksikaalinen merkityksensä ja funktionsa. Esimerkiksi modaalisessa prototyyppisessä verbiketjussa (*hän*) *saattaa lähteä* infinitiivi on finiittipredikaatin objekti. Olisi-

ko verbien morfosyntaksin katsaus terävöitynyt, jos Vilkuna olisi tarkemmin toteuttanut verbiryhmäideaa? (Vrt. myös esimerkiksi Thomas, *Beginning syntax* 1993.)

Lauseanalyysissa Vilkuna keskittyy *lausekerakennekielioppiin* ja *dependenssi-kielioppiin*. Lausekerakenne- eli konstituenttianalyysin perustaksi Vilkuna on hyväksynyt tavanomaisen (anglosaksisista kielistä omaksutun) lausekejärjestelmän toisin kuin kielioppityöryhmä.

Konstituentti- ja dependenttianalyysin selkeyttämiseksi Vilkuna on ottanut käyttöön termiparin *edussana* ja *pääsana* ja määritellyt kummallekin oman tehtävän. Penttilän kielioppi käyttelee edussanaa (edussanetta) pääsanana (pääsaneen) synonyymina. Opetuksessa on tähän asti kuitenkin tyydytty *pääsana*-termiin, ja näppärä *edussana* on jäänyt käyttämättömänä varastoon. Nyt Vilkunan oppikirja hyödyntää lausekerakennanalyysissa termiä *edussana*, dependenssianalyysissa termiä *pääsana*. Lausekeanalyysissa ilmauksessa [*katsella* [*[MTV:n]_{NP2} ohjelmia*]_{NP1}]_{VP} koko VP:n edussana on *katsella*, NP1:n edussana on *ohjelmia*, NP2:n edussana on *MTV:n*. Dependenttianalyysissa *katsella* on *ohjelmia*-muodon pääsana, *ohjelmia* taas *MTV:n*-muodon pääsana, muodolla *MTV:n* ei ole pääsanaa. Tuntuu erittäin onnistuneelta vanhojen termien täsmennykseltä.

Lausekeanalyysissa edussana edustaa koko lauseketta. Dependenssianalyysissa pääsana on regentti kaikille dependenteilleen. Dependenssikieliopin lauseanalyysi lähtee finiittiverbistä. Pelkästä verbistä, esimerkiksi *katsoo*, kielentaitaja osaa päätellä, mitä sananmuotoja (seuralaisia) hänen sopii käyttää, jotta syntyisi mielekäs lause, sellainen kuin esimerkiksi *Kissa katsoo kuuta*. Verbin *valenssi*, syntaktinen kontekstipiirre, ratkaisee mitkä seuralaiset sopivat verbin valenssiin. Vilkuna erittelee lauseen dependenssisuhteet kielioppityöryhmän

mietinnössä ehdotetulla tavalla: lauseenjäsenillä on *semanttiset roolit* (tekijä, kokija, kohde jne.), *kieliopilliset roolit* eli *funktiot* (subjekti, objekti jne.) sekä *morfologinen muoto*. Hän tulee sanoneeksi, että vain kieliopillisia rooleja olisi nimitetty *lauseenjäseniksi* (mutta käyttelee kyllä termiä *jäsen* ahkerasti eri yhteyksissä). Lauseenjäsenen käsite on tuttu jo antiikin kieliopista. Grammatiikan tuli eritellä lauseenjäsenten (*partes orationis*) muoto ja tehtävät. Miksei sana kelpaisi myös nykyisen lauseanalyysin yläkäsitteeksi? Analyysi ei ainakaan hämähärry, jos opettaja sanoo, että lause jaottuu lauseenjäseniin, joilla on määrämuoto sekä semanttiset ja kieliopilliset roolit.

Valenssin mukaisia jäseniä on nimitetty termeillä *aktantti*, *argumentti* ja *komplementti*, jonka suomenkieliseksi vastineeksi Vilkuna esittää termiä *täydennys*. Sana täydennys luontuu vaivatta valenssijäsenen suomalaiseksi nimeksi, koska sanalle ei ole vakiintunut muuta grammaattista merkitystä. Ei-valenssijäsenten yleisnimitykseksi Vilkuna on antanut termin *määräite*, jolle sen sijaan on vakiintunut kieliopin yleiskieleen väljempi merkitys. Perussanakirjan mukaan määräite on lauseenjäsen (tav. sana), joka selittää ja täydentää (määrittää) toista lauseenjäsentä (tav. sanaa, ns. pääsanaa). Itse asiassa Vilkuna joutuu tavan takaa oman termistönsä ansaan. Vaikkapa jälkimääritteitä (*osa kokonaisuudesta*) käsitellessään hän toteaa, että *osa* on aina osa jostakin, minkä vuoksi jälkimääräite onkin täydennys. Infinitiivilausekkeiden (*aikomus puhua suunsa puhtaaksi*) käsittelyssä Vilkuna tulee sanoneeksi, että infinitiivimääritteet ovat tulkittavissa täydennyksiksi, tarkoittaessaan, että substantiiviin liittyvä infinitiivilauseke on tulkittavissa täydennykseksi (eikä määritteeksi). Vanha ja uusi termistö riitelevät.

Vastaavasti termi *adverbiaali* rajoittuu Vilkunan järjestelmässä vain ei-valenssin-

mukaisten verbinmääritteiden ja koko lauseen määritteiden nimeksi. Kielioppityöryhmä kutsuu adverbiaaleiksi (sanan alkumerkityksen mukaisesti) verbin määritteitä ja koko lauseen määritteitä (ja jättää adverbiaalien ulkopuolelle adjektiivin ja adverbin määritteet). Kielioppityöryhmä kirjastaa, Vilkuna samentaa adverbiaalin käsitettä.

Dependenssianalyyssissa subjekti, objekti ja obliikvit (valenssiadverbiaalit) ovat finiittipredikaatin *argumenttifunktioita*. Subjektilla on erikoisasema: se on ykkösargumentti. Muut ovat kakkos- tai kolmosargumentteja. Predikatiivi on predikoivassa funktiossa eikä siis edusta argumenttia. *Adverbiaali* ei ole koskaan funktioltaan argumentti, vaan valenssista vapaa määräite. Esimerkiksi lauseessa *Pojat (s) asuivat (pr) kesällä (advli) kauan (advli) meillä (obl)* verbin määritteet on nimettävä toisistaan poikkeavilla termeillä.

Analyyssissa joudutaan (ainakin peruskurssilaiselle) hankaliin termirajauksiin. Otan muutaman esimerkin. Essiivit ja translatiivit jäsentyvät predikatiivisiksi obliikveiksi (ent. predikatiiviadverbiaaleiksi) seuraavissa lauseissa: *Uolevi on sairaana, Uolevi tuli sairaaksi, Hän pysyi nuorena*. Sen sijaan lauseessa *Nuorena hän piti vain rokista* essiivi on Vilkunan järjestelmässä predikatiiviadverbiaali (ent. appositioadverbiaali). Entiset habitiiadverbiaalit jakautuvat obliikveiksi tai obliikvisubjekteiksi (*Kissalla on häntä*) tai adverbiaaleiksi (*Kissalta katkesi häntä*). Obliikvi- ja adverbiaalitulkintaa Vilkuna pohtii kappaleissa, joiden otsikkona on »Habitiiadverbiaalit» ja »Predikatiiviadverbiaalit», koska termijärjestelmässä ei ole supernyymiä käsitteille obliikvi ja adverbiaali. (Tähänastisessa järjestelmässä sana *adverbiaali* on supernyymi; hyponyymit on täsmennetty *adverbiaali*-sanaan liittyvillä määritteillä.) Peruskursien pitäjät joutuvat pohdiskelamaan, voit-

taako Vilkunan uusi termistö entisen vakiintuneen käytännön.

Termiä *attribuutti* Vilkuna ei juuri käyttänyt. Entisen attribuutin nimeämiseksi riittää termi *substantiivin määrite*; eihän adjektiivin ja adverbien määritteelläkään ole erityistermiä. Entinen attribuutin käsite ei aina edes sopisi kuvausjärjestelmään. Vilkunan infinitiivirakenne substantiivin yhteydessä on vanhastaan infinitiiviattribuutti. Nyt Vilkuna (aivan oikein) toteaa, että infinitiivilauseke näissä rakenteissa (esimerkiksi *oikeus tehdä työtä*) on substantiivin valenssiin kuuluva täydennys eikä sitä näin ollen voi (hänen järjestelmässään) kutsua määritteeksi (attribuutiksi).

Omistusliitteiden syntaksia selittäessään Vilkuna soveltaa käsitettä sidontasuhte, jonka keskeistermi on *sitoja*. Lauseessa *Uolevi rakastaa kissaansa* *sitoja*-subjekti sijoittaa pelkän (paljaan) omistusliitteen ja näin osoittaa *sitojan* ja *sidotun elementin* samatarkoitteisiksi. Sidonta synnyttää normaalisti lauseen sisäisen syntaktisen suhteen, ja se toteutuu aina *sitojasta sidottuun*. Vilkunan mukaan vanhemmissa murteissa on käytetty myös yksinäisen lauseen rajan ylittävää sidontaa. Esimerkiksi yhdyslauseessa *Akka lähti pois kun miehensä tuli kotiin* sidonta syntyy päälauseen subjektin ja sivulauseen (subjektiin liittyneen) omistusliitteen välille. Vilkuna arvelee varovasti, että tällaista sidontaa saattaisi löytyä nykykielisestäkin tekstistä. Varmasti löytyy. Omien havaintojeni mukaan lehtikielessä lauseen rajat ylittävä sidonta on tavallista. Kielenhuollon omistusliitteenormit eivät täysin vastaa käytäntöä.

Vilkuna tulee sanoneeksi, että *sitojasta* on aiemmin käytetty termiä *korrelaatti*, ikään kuin *sitoja* tästedes syrjäyttäisi *korrelaatin*. Näinhän ei tietenkään tapahdu. Terminä *korrelaatti* (vaste) kuuluu referenssi- eli viittausjärjestelmään, joka poikkeaa sidontajärjestelmästä. Viittausjärjestelmäs-

sä pronomini tai omistusliite (suffiksipronomini) viittaa korrelaattiin, eli suhde on juuri päinvastainen kuin sidontasuhte. Sekä *sitoja* että *korrelaatti* ovat hyödyksi omistusliiteanalyysissä. Vilkuna on nyt havainnollistanut, että sidontasuhteen käsitettä tarvitaan eriteltäessä nimenomaan omistusliitteiden syntaksia. Termi *korrelaatti* sen sijaan liittyy omistusliitteiden viittaus- ja koheesiosuhteet laajaan referenssien järjestelmään.

Vilkunan kirjan loppuluku selvittelee infinitiivien rakenteiden syntaksia. Ensimmäisenä ovat toista tai kolmatta argumenttia vastaavat *infinitiivirakenteet*, joita Vilkuna kutsuu lyhyesti objekti-infinitiiveiksi (TA-täydennys) ja obliikvi-infinitiiveiksi (MA-täydennys). Koska jaottelu perustuu pelkkään infinitiivien muotoon ja syntaktiseen funktioon, laaja ryhmä hajoaa merkitykseltään ja syntaksiltaankin kirjajaan joukkoon rakenteita. Otan tyyppiesimerkkejä, ryhmitän ne Hakulisen ja Karlssonin lauseopista tutulla tavalla sekä liitän sulkeisiin lyhyet luonnehdinnat. (Vrt. myös kielioppityöryhmän mietintöön s. 166.)

Uolevi saa tehdä työn (modaalinen *verbiketju*, infinitiivin subjektia edustaa intransitiivisen hallitsevan verbin subjektin, niin kuin *suhdesääntö* edellyttää), ~ *alkaa innostua työstä* (implikatiivinen *verbiketju*), ~ *kykenee tekemään työn* (modaalinen *verbiketju*), ~ *kieltäytyy tekemästä työn* (NEG-implikatiivinen *verbiketju*).

Elsa antoi Uolevin tehdä työtä. Elsa käski Uolevin tehdä työtä. Elsa käski Uolevia tekemään työtä. Elsa auttoi Uolevia tekemään työn. Elsa kielsi Uolevia tekemästä työtä. (Näissä lauseissa infinitiivillä on eri subjektin kuin transititiivisella hallitsevalla verbillä. TA-infinitiivin subjektin on normaalisti genetiivissä, jos hallitseva verbi on *antaa, sallia, käskää, suoda*. Rakennetta kutsutaan *permissiivirakenteeksi*. MA-infinitiivin subjektia edustaa hallitsevan verbin

objekti suhdesäännön mukaisesti.)

Vilkuna ei kuvauksessaan käytä verbiketjun käsitettä, minkä vuoksi (hallitsevan verbin kanssa) samasubjektisten verbiketjujen ja erisubjektisten rakenteiden luonnehdinnat eivät kovin havainnollisesti erotu toisistaan. Hän kyllä infinitiivirakenteiden sanajärjestystä kuvatessaan lyhyesti luonnehtii *verbiketju*-termin sekä selittää *kontrolli*-käsitteen ja jäsenyskaavion avulla suhdesäännön toiminnan (käyttämättä termiä suhdesääntö, vaikka kielioppityöryhmä on nostanut sen koko infinitiivijärjestelmän perustaksi). Koska Vilkunan syntaksi on ei-transformationaalinen, hän ei etsi vastaavia lauseita edes permissiivirakennetta kuvatessaan.

Nesessiivirakenteeksi Vilkuna kutsuu yksipersonaisten modaalisten predikaattien yhteydessä esiintyvää infinitiivirakennetta, jolla voi olla oma subjekti. Perustyyppi on muotoa *Pojan täytyy (on pakko, on hyvä) aivastaa*. Vilkuna tarjoaa nesessiivirakenteesta kaksi tulkintaa.

Ensinnäkin genetiivi-NP voi olla infinitiivin ykkösargumentti. Toisin sanoen se olisi nominatiivisubjekti, jos infinitiivirakenne esitettäisiin finiittilauseena. Genetiivi on infinitiivin oma subjekti. Vilkunan kuvion mukaan infinitiivi on samalla predikaatin ykkösargumentti, täydennys. Jos olen ymmärtänyt oikein, tämä tulkinta muistuttaa Osmo Ikolan tulkintaa, jonka mukaan infinitiivirakenne vastaa lausetta ja on kokonaisuutena yksipersonaisen predikaatin subjekti.

Toisen tulkinnan mukaan genetiivi on nesessiivisen predikaatin ykkösargumentti, subjekti. Tällöin genetiivisubjekti kontrolloi infinitiiviä eli edustaa infinitiivin subjektia ja on samalla infinitiivin ykkösargumentti, subjekti. Vilkunan jäsenyskuviossa infinitiivi on finiittipredikaatin kakkosargumentti, täydennys. Jos olen käsittänyt tämän tulkinnan oikein, se muistuttaa Hakulisen ja

Karlssonin verbiketjujäsenystä, jonka mukaan genetiivisubjektin (*pojan*) predikaattina on liittopredikaatti, verbiketju (*täytyy aivastaa*). Verbiketjussa infinitiivi on finiittiverbin täydennys, jonka subjektia edustaa finiittiverbin subjekti. Tuntuu siltä, että Ikolan sekä Hakulisen ja Karlssonin jäsenysmallit ovat Vilkunan mallia yksinkertaisempia ja ymmärrettävämpiä. Varsinkin Hakulisen ja Karlssonin tulkinta vaikuttaa nykyisen kielitajun mukaiselta ja kelvolliselta jopa peruskoulutasolle.

Peruskurssien pitäjät eri yliopistoissa joutuvat pohdiskelemaan, miten nesessiivirakenne olisi opetettava. Vaihtoehtoja on tarjolla runsaasti. Vilkuna kehottaa opiskeluryhmää valitsemaan jommankumman edellisistä tulkinnoistaan ja pysyttelemään siinä. Mielestäni kuitenkin yliopiston peruskurssilla kaikkien kukkien on annettava kukkia. Yliopiston luennoija on erilaisten ajattelutapojen esittelijä. Peruskoulussa ja lukiossa opettaja joutuu valitsemaan yksinkertaisimman mallin.

Referatiivirakennetta (esimerkiksi *Ministeri sanoi asian ratkeavan pian*), joka toimii verbin kakkosargumenttina, infinitiivisenä objektina, Vilkuna luonnehtii *lauseenvastikkeeksi*, vaikka yleensä vierastaa koko termiä. Useimmat *että*-lauseen täydennykseksen ottavat verbit voivat hänen mukaansa saada myös referatiivirakenteen objektikseen. Jostain syystä jää sanomatta, että hallitsevaksi verbiksi käyvät vain diktiiviset verbit (*verba sentiendi et dicendi*). Objektina olevan referatiivirakenteen kuvaus on perusteellinen eikä juuri poikkea perinteisistä esityksistä.

Intransitiivisiin aistihavaintoverbeihin liittyvää referatiivitäydennystä Vilkuna pitää erikoistapauksena, joka kannattaa pitää erossa objektina olevasta referatiivirakenteesta. Perustyyppi on muotoa *Ukkospilvet näkyvät (näyttävät, kuuluvat) tulevan tänne päin*. Kaksikasvoisia verbejä selittäes-

▷

sään Vilkuna toteaa, että aistihavaintoverbin subjekti on nominatiivissa, kongruoi ja edustaa infiniittitäydennyksen subjektia. Vanhastaan tällaista referatiivitäydennystä on kutsuttu subjektina olevaksi referatiiviseksi lauseenvastikkeeksi siitakin huolimatta, että rakenteella ei ole omaa subjektia, koska partisiipin subjekti on nostettu hallitsevan verbin subjektiksi.

Esimerkkilauseen tyyppiä eritellessään Vilkuna tarkentaa, että *ukkospilvet on tulevan*-partisiipin ykkösargumentti eli semanttinen subjekti ja *näyttävät*-verbin kieliopillinen subjekti muttei argumentti lainkaan. Muoto *ukkospilvet* on nostettu hallitsevan verbin kieliopilliseksi subjektiksi, vaikka se ei välttämättä ole verbiin semanttisessa suhteessa. Toisenlainenkin tulkinta on perusteltavissa.

Jos nimittäin *näyttää*-tyyppisen verbin aistihavaintomerkitys on säilynyt, sen kanssa kongruoiva subjekti tuntuu olevan selvässä semanttisessa suhteessa sekä finiittiverbiin että partisiippiin. Jos taas verbin aistihavaintomerkitys on kalventunut ja muuttunut modaaliseksi, koko lauserakenne alkaa hahmottua toisin. Vrt. lausetta *Juna näkyy tulleen*, jossa *näkyy* on selvästi aistihavaintoverbi. Tällöin *juna* on hallitsevan verbin sekä semanttinen että kieliopillinen subjekti ja edustaa partisiipin subjektia. Kyseessä on ilmeisesti perinteinen subjektina oleva referatiivirakenne. Sen sijaan esimerkiksi lauseessa *Sana näkyy olevan suomalais-ugrilainen* verbin *näkyy* merkitys on modaalinen, jolloin hallitseva verbi ja partisiippi muodostavat verbiketjun *näkyy olevan*, jossa partisiippi on finiittiverbin täydennys. Verbiketju toimii liittopredikaattina subjektille. Verbiketjutulkintaa ovat ehdottaneet Hakulinen ja Karlsson. Paljon on vielä peruskurssin pitäjillä pohdiskeltavaa referatiivirakenteissa.

Temporaalirakenne on niin lausemainen, että Vilkuna laskee sen referatiivira-

kenteen ohella lauseenvastikkeeksi. Rakenteita on kahta aikasuhtetyyppiä: hallitsevan lauseen aikainen ja hallitsevaa lausetta varhempi. Aikasuhteita Vilkuna luonnehtii aspektitermeillä *päättymätön* (*Se tapahtui kissan ollessa poissa*) ja *päättynyt* (*Se tapahtui kissan tultua kotiin*). Epäselväksi jää, miksi hallitsevan lauseen aikainen temporaalirakenteen tekeminen olisi aina päättymätöntä. Vrt. *Juuri kuollessaan kissa naukaisi surkeasti*. Eikö temporaalirakenteen kuvauksessa voitaisi tyytyä yksiselitteisyyden vuoksi aikasuhteisiin *samanaikainen* ja *varhempi*?

Esittämäni huomiot riittänevät havainnollistamaan Vilkunan syntaksin käsitejärjestelmän yleisluonteen. Kunhan lukija sisäistää uudet käsitteet, Vilkunan teksti muuttuu houkuttelevaksi, vaikka edeltävässä kritiikissäni olenkin tarkoituksellisesti (oikeastaan tekijän usuttamana) keskittynyt kyseenalaistamaan kirjan järjestelmää. Esitelyni ulkopuolelle on jäänyt runsaasti kirjan keskeistä sisältöä. Esimerkiksi lauseenjäsenten muodon ja lausekkeiden rakenteen erityiskysymyksiä Vilkuna on valottanut monipuolisesti.

Maria Vilkunan Suomen lauseopin perusteet on monella tapaa lauseopin harrastajan toivekirja. Kuitenkin kirjaa lukiessani mieleen muistui entiset toimittajakoulun kurssit, joiden avaukseksi saatoin kurilani kehottaa kuulijoita unohtamaan kaiken, mitä koulussa olivat oppineet kirjoitelman rakenteesta. Myöskään Vilkunan peruskurssin opiskelijalle koulun lauseopista tuskin on sanottavaa hyötyä, vaan opiskelijan on kurssista selvitäkseen omaksuttava olennaisilta yksityiskohdiltaan uusi syntaksin kielijärjestelmä.

Pitäisikö muiden yliopistojen seurata Helsingin yliopiston mallia ja kehitellä peruskurssit yksilöllisiksi? Vai olisiko tarkoituksenmukaisempaa laatia peruskurssit niin, että ydinkäsitteet pohjautuvat koulu-

kieliopin vakiintuneeseen käsitejärjestelmään, johon uuden tutkimuksen lisät ristiriidoitta nivELYVÄT? Periaatteelliseksi malliksi kelpaisi varmaan Hakulisen ja Karlssonin Nykysuomen lauseoppia. Näin opiskelijan siirtyminen lukiosta yliopistoon helpottuisi.

Järkevintä on luoda kielioppityöryhmän ehdotelmia kehittäen moderni ydinkielioppi, jota jatkuvasti uudistetaan ja johon sekä kouluopetus että yliopiston perusopetus tukeutuvat. Lähivuosina valmistuva uusi suomen kielioppi luonee pohjan ydinkieliopille. Tulevaisuuden kieliopista laadittai-

siin tietenkin painatteen lisäksi sekä CD-ROM- että WWW-versio, jolloin kieliopin kehittämisestä voisi kasvaa asiantuntijoiden laaja ryhmähanke samaan tapaan kuin on kasvanut esimerkiksi Linux-käyttöjärjestelmän kehittälystä. Jos joku nokkela nörtti vielä innostuisi luomaan kieliopista tietokonepelin, tulevaisuuden opiskelijat ja koululaiset voisivat järjestää netissä kielioppikisoja ja kilpailla lauseopin mestaruuksista.

SAKARI VIHONEN

Neulapadontie 10 B 16, 00920 Helsinki

Sähköposti: *Sakari.Vihonen@dlc.fi*

PERUSTIETOA ESIHISTORIASTA

Kaisa Häkkinen *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Tietolipas 147. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1996. 223 s. ISBN 951-717-855-7.

Viime kuukausien ja vuosien muotiaiheita on Suomen ja suomalaisten esihistoriasta käyty kirjoittelu ja kiistely. Keskusteluun ovat osallistuneet niin kielitieteilijät, arkeologit kuin geneetikotkin. Vaikka kaikki kolme tieteenalaa ovat jatkuvasti tuoneet uusia näkökulmia keskusteluun, on lähimenneisyydessä eletty eräänlaista sovinnon aikaa. Konsensuksen symbolina voitaneen pitää Tvärminnessä vuonna 1980 pidettyä Suomen väestön esihistorialliset juuret -symposiumia. Yhtä kanonisoitua totuutta symposiumi ei lanseerannut, mutta julki lausuttiin mm. se näkemys, että uralilaisten kielten jatkuvuus Suomenlahden alueella ja sen pohjoispuolella voi olla hyvinkin vanhaa perua ja kielellisen ja geneettisen perimän näennäinen ristiriita on itse asiassa hyvin odotuksenmukaista, kun otetaan huomioon Suomessa ja Itämeren piirissä eri aikoina vallinneet kulttuurivirtaukset.

Kaisa Häkkinen on koonnut kirjaansa keskeiset näkökohdat, joita kielitieteellisessä esihistorian tutkimuksessa on hyödyn-

netty. Koska otsikko sisältää esihistorian tutkimuksessa varoen käytettävän termin *suomalainen*, aloittaa Häkkinen kirjansa selvittämällä tällaisen määritelmän suhteellisuutta. Kansa ja kieli eivät ole rinnastettavissa toisiinsa yksi yhteen, eivät liioin muinoin eläneet kansat ja kielet nykyisiin. Suomalaisten ja muiden uralilaisten kielten puhujien esihistoriaa koskeva tutkimus nojaa kirjallisten dokumenttien puuttuessa paitsi kielitieteeseen, etenkin ajoitusten ja absoluuttisten rajausten osalta myös moniin muihin aloihin. Myös ne esitellään lyhyesti: arkeologia, sen tekniikan kehittyessä avukseen saamat paleobotaniikka, -ekologia ja -zoologia sekä kielitieteellisen esihistoriatutkimuksen vanhat apualat kansatiede, folkloristiikka, uskontotiede, historia (historiallinen demografia) ja antropologia. Suuria odotuksia on viime aikoina kohdistettu siihen, mitä geneetikot ja perinnöllisyystutkijat kykenevät sanomaan suomalaisten esihistoriasta. Tunnetuimpia tutkimuksia siteerataan säännöllisesti, mutta

▷